NOTEN

HOOFDSTUK I

1 Edgar Morin, *De culturele industrie. Een sociaal-psychologische bezinning* (Utrecht 1965) 9.

2 Ben H. Bagdikian, *The Media Monopoly* (Boston 1992) 240 en *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8 september 1998.

3 Peter Berger en Thomas Luckman, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge* (Londen 1996) 35.

4 M.W. Hengeveld en W.J. Schudel, *Het psychiatrisch onderzoek* (Utrecht 1997) *48.*

5 Zie bijvoorbeeld Steve Pinker, *How the Mind Works* (Londen 1998); *NRC Handelsblad*, 24 januari 1998, 47; *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 27 februari 1998, 41; *Die Zeit*, 29 augustus 1997, 43.

6 Antonio M. Damasio, *Descartes' Error. Emotion, Reason and the Human Brain* (Londen 1995). Zie ook: *Times Literary Supplement*, 25 augustus 1995, 3-4.

7 Bernard Delfgaauw, *Filosofie van de vervreemding als vervreemding van de filosofie. Terug naar de werkelijkheid* (Kampen 1988) 15 e.v.

8 Idem, 19-20

9 Paul Virilio, *The Vision Machine* (Bloomington/Indianapolis 1994) 29.

10 A.N.J. den Hollander, *Het démasqué in de samenleving. De journalistiek van de anti-schijn* (Amsterdam 1976) 187-189.

11 Vergelijk Alain Besançon, *L'Image interdite. Une histoire intellectuelle de l'iconoclasme* (Parijs 1994).

12 John Berger, *Ways of Seeing* (Londen 1972) 8.

13 Vergelijk Paul Virilio, *War and Cinema* (Londen/New York 1986).

14 Vicky Goldberg, *The Power of Photography. How Photographs Changed our Lives* (New York 1993) 147-150.

15 Virilio, *Vision Machine*, 3.

16 Susan Sontag, *On Photography* (New York 1977) 19-20.

17 Edward Steichen, *The Family of Man* (New York 1955) 5, 166-167.

18 Constance Classen, *Worlds of Sense. Exploring the Senses in History and across Cultures* (Londen/New York 1993) 37-49.

19 Deels ontleend aan: H.J.G. Beunders, 'Vallen en sneuvelen', *NRC Handelsblad*, 16 juli 1993.

20 Martha Gellhorn, *Het gezicht van de oorlog* (Amsterdam 1988) 254.

21 Harry en Michael Medved, *The Hollywood Hall of Shame. The most expensive flops in movie history* (Londen 1984) 66-67.

22 Jean Baudrillard, *The Gulf War did not take place* (Sydney 1995).

23 Vergelijk Hayden White, *The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore/Londen 1973).

24 Bijvoorbeeld: Ernest Gellner, *Encounters with Nationalism* (Oxford/Cambridge 1994).

25 George H. Quester, *The International Politics of Television* (Lexington 1991) 275.

26 Morin, *Culturele industrie*, 22.

27 Idem, 15.

28 Daniel J. Boorstin, *The Image or What Happened to the American Dream* (Harmondsworth 1962) 242.

29 Sontag, *On Photography*, 24.

30 Jerry Mander, *Four Arguments for the Elimination of Television* (New York 1978)

31 Neil Postman, *Amusing ourselves to Death* (New York 1985)

32 Bilwet, *Media-archief* (Amsterdam 1992) 28.

33 Michael Crighton, 'The Mediasaurus. Today's Mass Media is Tomorrow's Fue' in: *Wired*, september/oktober 1993, 6-9.

34 Bilwet, *Media-archief*, 28.

35 Umberto Eco, *De structuur van de slechte smaak. Essays* (Amsterdam 1988) 31-32.

HOOFDSTUK 2

1 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13 mei 1995

2 Modris Ekstein, *Lenteriten. De Eerste Wereldoorlog en het ontstaan van de nieuwe tijd* (Houten 1990) 16.

3 Zie ook Jean Baudrillard, *L'illusions de la fin* (Parijs 1992)

4 Zie Walter Benjamin, 'The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction' in: Charles Harrison en Paul Wood ed., *Art in Theory 1900-1990. An Anthology of Changing Ideas* (Oxford 1993) 512-520.

5 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 april 1995.

6 Idem.

7 H.G. Wells, *The Time Machine. An Invention* (Londen 1920; 1895) 7-8.

8 Jacqueline Bel, *Nederlandse literatuur in het Fin de Siècle. Een receptie-historisch overzicht van het proza tussen 1885 en 1900* (Amsterdam 1993) 183.

9 P.B.M. Blaas, 'Het paradigma van de eeuwwende' in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden 1992-1993* (Leiden 1994) 50. Zie ook P.B.M. Blaas, 'Jan Romein: chroniqueur van de eeuwwende' in: *Theoretische geschiedenis* 3 (1994) 271-287.

10 Wolfgang Kemp, 'Analytik des Endlichen: Kunst und Literatur vor dem Film' in: *Fischer Filmgeschichte. Band 1: 1895-1924* (Frankfurt am Main 1994) 68.

11 Zie bijvoorbeeld: Lorenz Engell, 'Die Fortsetzung des 19. Jahrhunderts mit anderen Mitteln' in: *Sein und Industrie. Einführung in die Filmgeschichte* (Frankfurt am Main 1992) 9-39.

12 Bel, *Nederlandse literatuur*, 51.

13 Deze gegevens en de volgende passage zijn grotendeels onleend aan de doctoraalscriptie van Eric Smulders, *Het wonder van morgen. De televisierage in Nederland 1928-1931* (Rotterdam 1993). Zie ook zijn artikel: 'Televisie in de negentiende eeuw. Speculatie en sensatie omtrent het ver-zien' in: *Opossum* 10 (1993) 19-29.

14 Stephen Kern, *The Culture of Time and Space 1880-1918* (Cambridge, Massachussetts 1983) 70.

15 Adriaan Briels, *De intocht van de levende photographie in Amsterdam. De kinetoscoop – 1894 en de cinematografen – 1896-1898* (z.p. 1971) 10.

16 *De Natuur, populair geïllustreerd maandschrift gewijd aan natuurkundige wetenschappen en hare toepassingen* (1895) 149.

17 A. van Hennekelen, 'De cinematograaf van de HH Auguste en Louis Lumière' in: *De Natuur* (1896) 243.

18 D. Ingerman, 'De Telektroscop' in: *De Natuur* (1896) 139.

19 Idem.

20 Herman de Wit, *Film in Utrecht van 1895 tot 1915*. Doctoraalscriptie Instituut voor Theaterwetenschappen (Utrecht 1986) 14.

21 Rob de Kam en Frans Westra, 'Een zeer interessante vertooning' in: *80 Jaar bioscoop in Groningen* (Groningen 1983) 12.

22 Frank van der Maden, *Mobiele filmexploitatie in Nederland 1985-1913 voor zover mogelijk is deze te beschrijven en te analyseren aan de hand van de ontwikkelingen te Nijmegen*. Doctoraalscriptie (Nijmegen 1981) 29.

23 Briels, *De intocht*, 24-25.

24 Charles Boost, *Het filmjournaal. Kroniek van gemiste kansen* (Amsterdam 1975) 16-17.

25 *Asmodée*, 6 oktober 1898.

26 De Wit, *Film in Utrecht*, 27.

27 Van der Maden, *Mobiele filmexploitatie*, 38.

28 De Wit, *Film in Utrecht*, 40.

29 *Asmodée*, 2 november 1899.

30 De Wit, *Film in Utrecht*, 64-65.

31 Henk van Gelder, 'De eerste Nederlandse Filmfabriek', in: *Ons Amsterdam* (1991) 240

32 Knipselmappen over film in Nederland in *Collectie Hartman*, Gemeentearchief Amsterdam.

HOOFDSTUK 3

1 A. Sarlemijn, *Het ontwerp, spil van de techniek-kultuur* (z.p. 1990) 28.

2 Liane van der Linden, 'Vijftig jaar "kastje kijken"' in: *De ingenieur* (september 1985) 15.

3 Gesprek met Sarlemijn, 17 september 1991.

4 Gesprek met Casimir, 17 september 1991.

5 *The Story of the Philips Laboratory at Eindhoven 1914-1946*, II (z.p. z.j.) 94-95.

6 Gesprek met Casimir, 17 september 1991.

7 Gesprek met De Vries, 12 juli 1991.

8 Gesprek met Casimir, 17 september 1991.

9 Joseph H. Udelson, *The Great Television Race. A History of the American Television Industry 1925-1941* (Alabama 1982) 27.

10 John Swift, *Adventure in Television. The First Twenty-Five Years of Television* (Londen 1950) 70 en ook: *Philips honderd. Een industriële onderneming* (Zaltbommel 1991) 96.

11 Manfred Hempel, 'German television pioneers and the conflict between public programming and wonder weapons' in: *Historical Journal of Film, Radio and Television* 10 (Oxford 1990) 124-125.

12 Idem 125.

13 Idem 133, 136.

14 Monika Elsner, Thomas Muller en Peter M. Spannenberg, 'The Early History of German Television: the slow development of a fast medium' en Peter Hoff, 'German television (1935-1944) as subject and medium of National Socialist propaganda', beide in: *Historical Journal of Film, Radio and Television* 10 (Oxford 1990) 206, 209, 233 en 236.

15 Idem, 238. Zie ook: Gerhard Paul, *Aufstand der Bilder. Die NS Propaganda vor 1933* (Bonn 1990).

16 Swift, *Adventure in Television*, 56.

17 Udelson, *The Great Television Race*, 47.

18 Idem.

19 Idem.

20 Idem.

21 Idem, 133.

22 Idem, 156.

23 Idem, 157; *Algemeen Dagblad*, 23 oktober 1948; *Vizier*, 5 april 1949.

24 *Haarlems Dagblad*, 17 maart 1938.

25 *De Telegraaf*, 30 maart 1938; *Het Volk*, 17 maart 1938; *De Maasbode*, 6 maart 1938.

26 *Elseviers Weekblad*, 14 oktober 1950.

27 Idem.

28 *Der Spiegel*, 28 mei 1949 en 27 oktober 1951.

29 *Wereldkroniek*, 3 maart 1951.

30 *Trouw*, *Nieuws van de Dag*, *Algemeen Handelsblad*, 3 oktober 1951.

31 *De Volkskrant*, 3 oktober 1951.

32 *Elseviers Weekblad*, 9 november 1951.

33 *De Waarheid*, 9 november 1951.

34 *De Telegraaf*, 9 augustus 1952 en 18 januari 1952.

35 *Wereldkroniek*, 26 januari 1952, *De Telegraaf*, 3 juli 1954.

36 *De Telegraaf* en *Het Parool*, 21 oktober 1952.

37 *Algemeen Dagblad*, 7 oktober 1957; *Eva*, 1 februari 1958.

38 *Panorama*, 8 maart 1958.

39 *Vrij Nederland*, 31 oktober 1953.

HOOFDSTUK 4

1 Gerard Knuvelder, *De mythe Nederland. Beschouwingen over het nationaal en koloniaal vraagstuk* (Hilversum 1932) 12.

2 Henri Polak, *Het kleine land en zijn grote schoonheid* (Amsterdam 1941) 208.

3 Zie hoofdstuk 5.

4 J.C.H. Blom, *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950* (Den Haag 1989) 198.

5 E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België*, 11 (Amsterdam 1986) 231.

6 Idem, 199, 214.

7 Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland* (Nijmegen 1988) 190.

8 *De Volkskrant*, 4 januari 1957.

9 *De Telegraaf*, februari 1957.
10 *Het Parool*, september 1957.
11 Johan Huizinga, *Nederland's geestesmerk* (Leiden 1946) 27-28.
12 A. Lammers, *Uncle Sam en Jan Salie. Hoe Nederland Amerika ontdekte* (Amsterdam 1989) 149.
13 Zie bijvoorbeeld: *Het Vrije Volk*, 25 en 26 maart 1957.
14 *De Volkskrant*, 26 maart 1957.
15 Huub Wijfjes ed., *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij, 1919-1994* (Zwolle 1994) 143.
16 *De Volkskrant*, 23 november 1962.
17 *De Telegraaf*, 28 november 1962.
18 *Algemeen Handelsblad*, 7 juli 1962.
19 Gesprek met W. Woltz, 5 september 1993.
20 Ben Knapen, *De Daffodil en het kosmopolitisch mankement* (Amsterdam 1995) 11-45.
21 Henk van Gelder en Ben Dull, *22 november 1963. De dag van de Kennedy-moord in Nederland* (Weesp 1988) 13, 56 en 59-60.
22 Idem.

HOOFDSTUK 5

1 B.J.J. Ansink, 'Afasie – een medisch, psychologisch en emotioneel probleem' in: L. de Jong, *Opkrabbelen* (Den Haag 1990).
2 De Jong, *Opkrabbelen*, 9, 22.
3 Logopediste Margriet Boerhave in: *Als ik had geweten. Een portret van dr. L. de Jong*, RVU-televisie, 10 maart 1993.
4 *Vrij Nederland*, 3 februari 1990.
5 *Historisch Nieuwsblad* 6 (1993) 9.
6 L. de Jong, *Herinneringen* (Den Haag 1993) 109.
7 Toespraak J.W. Rengelink, 5 mei 1965 in: Centraal archief NOS, dossiernummer 4.529.2 'De Bezetting', hierna afgekort tot NOS-archief.
8 E.H. Kossmann, 'Continuïteit en discontinuïteit in de naoorlogse geschiedenis van Nederland', in: *Ons erfdeel* 28 (1985) 667.
9 Idem, 660.
10 Notulen Directorium-vergadering RIOD (hierna: Directorium), 14 september 1965.
11 Directorium, 13 september 1965.
12 *Hollands Diep*, 4 december 1976, geciteerd in L. de Jong. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel 14. Reacties, eerste helft* (Den Haag 1991) 499.
13 *Patrimonium*, 6-7 (1973)
14 De Jong, *Reacties* 1, 293. Zie ook: Directorium, brief J.E. de Quay aan De Jong, 1 september 1960.
15 *Patrimonium*, 6-7 (1973).
16 *Historisch Nieuwsblad* 6 (1993) 9.
17 *Haagse Post*, 17 november 1973
18 De Jong, *Herinneringen*, 48-49.
19 Idem, 138
20 *Historisch Nieuwsblad* 6 (1993) 8.
21 De Jong, *Herinneringen*, 110; *Gooi- en Eemlander*, 14 januari 1989.
22 *De VARA Radiogids*, 14 februari 1948, 6.
23 Notulen hoofdbestuursvergadering, 6 september 1947 en 8 januari 1948, VARA-archief.
24 *De VARA Radiogids*, 14 februari 1948, 6.

25 *Philips Koerier*, 16 oktober 1948.

26 Notulen Televisiedienst, 1958-1963, VARA-archief.

27 *De Volkskrant*, 27 februari 1969.

28 Directorium, 25 november 1966.

29 *Quod Novum*, 16 mei 1979; *Dagblad van het Oosten*, 11 februari 1969.

30 *Vrij Nederland*, 30 september 1967; *Trouw*, 26 september 1967.

31 Max Pam, *De onderzoekers van de oorlog. Het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en het werk van dr. L. de Jong* (Den Haag 1989) 17 e.v.

32 De Jong, *Reacties* 1, 15.

33 A. Kleywegt, 'Loe de Jong in de fout' in *Onvoltooid verleden tijd*, VPRO-radio, 7 maart 1993. Kleywegt heeft het de afgelopen jaren tot zijn hobby gemaakt om De Jong op tal van punten genadeloos aan te vallen. Zie ook zijn column op 14 maart 1993 en *Het Parool*, 13 maart 1993.

34 Paul Witteman, *Met je hoofd in de huiskamer. Interviews over de macht van televisie* (Amsterdam 1989) 11 e.v.

35 *Het Vrije Volk*, 4 juni 1965.

36 Brief Rengelink aan NTS, 2 februari 1959, NOS-archief.

37 Memo NTS-secretaris H.P. Maas, 4 februari 1960, NOS-archief. De man die namens de NTS verantwoordelijkheid kreeg was ds J.A. Nieuwenhuijzen.

38 Directorium, 15 februari 1959; brief De Jong aan het bestuur, 5 maart 1960, RIOD-archief.

39 Directoriumvergadering, 10 mei 1960.

40 Draaiboek eerste uitzending, NOS-archief.

41 Jan Bank, *Oorlogsverleden in Nederland* (Baarn 1983) 7-8.

42 Met dank aan Chris Vos.

43 Jan Vrijman, 'De documentaire en de informatiecultuur', in: A.M. Gerritsma ed., *Tweede lezing. Gesprekken & kwaliteit* (Amsterdam 1994) 14.

44 Idem, 13-14.

45 *Het Parool*, 7 mei 1960.

46 *Trouw*, 6 mei 1965; *Het Binnenhof*, 6 mei 1965.

47 Directorium, 14 juni 1960.

48 Brief De Quay aan De Jong, 14 juli 1960 en 1 september 1960, RIOD-archief.

49 *De Telegraaf*, 19 september 1960.

50 *Het Parool*, 11 oktober 1960.

51 Brief De Jong aan NTS-bestuur, 12 oktober 1960, NOS-archief.

52 Brief aan NTS-secretaris H.P. Maas, 8 augustus 1962, NOS-archief.

53 Brief H.W. van Doorn aan Rengelink, 21 augustus 1962, NOS-archief.

54 Directorium, brief van Winter aan Van Nieuwenhuijzen, 3 september 1962.

55 Brief Nieuwenhuijzen aan De Jong, 21 augustus 1961, NOS-archief.

56 Brief De Jong aan Nieuwenhuijzen, 18 maart 1962, NOS-archief.

57 Brief Rengelink aan De Jong, 24 januari 1962, NOS-archief.

58 Brief De Jong aan Van Nieuwenhuijzen, 18 maart 1963, NOS-archief.

59 Brief De Jong aan NTS-bestuur, 6 maart 1963, NOS-archief.

60 Brief De Jong aan Van Nieuwenhuijzen, 3 september 1962, NOS-archief.

61 Directorium, 10 oktober 1960.

62 *De Volkskrant*, 9 maart 1964; *Het Vaderland*, 7 maart 1964.

63 Geciteerd uit *De Bezetting, Toen en nu*, NOS-tv, 10 december 1989.

64 De Jong, *De actualiteit van de Tweede Wereldoorlog* (Deventer 1989) 19.

65 Directorium, 25 november 1966.

66 *Trouw*, 29 april 1961.

67 *De Gelderlander*, 24 februari 1965.

68 Toespraak Rengelink te Hilversum, 5 mei 1965, NOS-archief.

69 Vergelijk *De Tijd*, 15 december 1989.

70 Directorium, 10 oktober 1960.

71 De Jong, rede voor Em. Querido's uitgeverij, 15 april 1966, RIOD-archief.

72 Directorium, 10 mei 1960.

73 Zie bijvoorbeeld *Algemeen Handelsblad*, 22 april 1961; *Gooi- en Eemlander*, 27 april 1961; *Nieuwe Eindhovense Courant*, 28 april 1061.

74 Directorium, 10 september 1963, 12 november 1963.

75 Directorium, 15 februari 1966. Zie ook: memo F. Klaver, 23 november 1964, NOS-archief.

76 W.L. Brugsma, 'Furunkels op het kruis', in: *De Gids* (april/mei 1965) 188-191.

77 *Het Vaderland*, 3 februari 1976.

78 Brief Rengelink aan Schüttenhelm, 18 november 1964, NOS-archief.

79 Brief De Jong aan Schüttenhelm, 20 november 1964, NOS-archief.

80 Brief Rengelink aan De Jong, 14 april 1966, NOS-archief.

81 *De Groene Amsterdammer*, 3 december 1966; *Vrij Nederland*, 3 december 1966; *NRC*, 22 november 1966; *Algemeen Handelsblad*, 28 november 1966; *de Volkskrant*, 28 november 1966; *De Tijd*, 28 november 1966.

82 Programmaraad NTS, 28 maart 1967, NOS-archief.

83 De Jong, *Reacties* 1, 13, 15 en 22.

84 Idem, XVII.

85 Idem, XVIII.

86 Idem, 39, 133.

87 Idem, 489.

88 Idem, 548.

89 Pam, *De onderzoekers van de oorlog*, 63.

90 Idem, 46.

91 *De Spiegel*, 13 januari 1968.

92 Witteman, *Met je hoofd in de huiskamer*, 15.

93 *Algemeen Handelsblad*, 17 juni 1970.

94 *NRC*, 13 juni 1970 en 20 juni 1970.

95 *De Volkskrant*, 20 juni 1970; *Het Parool*, 16 juni 1970; *Het Vrije Volk*, 25 juni 1970; *Propria Cures*, 25 juni 1970; *De Groene Amsterdammer*, 26 juni 1970.

96 *De Telegraaf*, 1 juli 1970.

97 *Algemeen Dagblad*, 17 juni 1970.

98 *NRC*, 23 juni 1970.

99 *NRC*, 11 juli 1970.

100 *NRC*, 24 januari 1970.

101 *NRC*, 26 mei 1972; *Graafschapsbode*, 8 juni 1973; *Haagsche Courant*, 25 mei 1973.

102 *Brabants Nieuwsblad*, 10 november 1973.

103 *Haagsche Post*, 17 november 1973. Zie ook: *De Groene Amsterdammer*, 14 november 1973.

104 *Algemeen Dagblad*, 28 april 1979.

105 *Haagsche Post*, 15 december 1973.

106 Idem.

107 *Het Vrije Volk*, 16 april 1974.

108 *NRC Handelsblad*, 16 april 1974; *de Volkskrant*, 16 april 1974; *Het Vrije Volk*, 16 april 1974.

109 *Vrij Nederland*, 25 december 1976.
110 *Algemeen Dagblad*, 23 maart 1976.
111 *De Waarheid*, 22 maart 1976; *Algemeen Dagblad*, 23 maart 1976; *De Tijd*, 28 januari 1977; *de Volkskrant*, 24 januari 1977.
112 Pam, *De onderzoekers van de oorlog*, 77.
113 Idem, 79.
114 Brief De Jong aan NOS-bestuur, 20 december 1977, NOS-archief.
115 Zie brief F. de Buy aan het NOS-bestuur, 25 februari 1978, NOS-archief.
116 Brief Anstadt aan Kloos, 21 februari 1978, NOS-archief.
117 Directorium, 5 september 1978.
118 *De pers over..... De Bezetting*, afdeling Documentatie & bibliotheek NOS (Hilversum 1990) 5.
119 *Als ik had geweten*, NOS-gesprek met H.J.A. Hofland, september 1988
120 De Jong, *Opkrabbelen*, 6-7; *De pers over....* , 5.
121 *Studio 8*, 15 december 1989.
122 *De pers over....* , 5.
123 *Studio* 8, 15 december 1989.
124 Witteman, *Met je hoofd in de huiskamer*, 12.
125 *De pers over...*, Bijlage.
126 *NRC Handelsblad*, 14 december 1989; *GBG-nieuws* 12 (1990) 42.
127 *NRC Handelsblad*, 12 april 1990; *VPRO-gids*, 23 december 1989 en 27 januari 1990.
128 *Vrij Nederland*, 3 februari 1990.
129 *Nieuwsblad van het Noorden*, 13 januari 1990.
130 *NRC Handelsblad*, 12 april 1990.
131 *Algemeen Handelsblad*, 14 november 1961.
132 *Vrij Nederland*, 1 december 1962.
133 Witteman, *Met je hoofd in de huiskamer*, 16.
134 *Toespraken ter gelegenheid van de uitreiking van de D.A. Thiemeprijs aan dr. L. de Jong voor het totstandbrengen van het geschiedwerk Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1988) 34.

HOOFDSTUK 6

1 Johann Wolfgang von Goethe, *Faust*, 1, vers 73-74.
2 Citaat in: H. Schaafsma, 'Omroepjournalistiek', in: *Informatie: cahiers over massacommunicatie* (Amsterdam 1970) 6, 48.
3 E. van Tijn, *Televisie-journaal of televisie-nieuwsdienst. Een vergelijkend, inhoudsanalytisch onderzoek van een week journaal en een week Radionieuwsdienst* (Amsterdam 1959) 11.
4 M. Bouwman, *Dames en heren. 'Close-ups' en 'long-shots' uit de televisiewereld* (Amsterdam 1956) 46.
5 *Skoop* 6 (juli 1975) 37. Zie ook *De Gooi- en Eemlander*, 21 juli 1973.
6 Scheepmaker, *Het meest bekeken programma, 25 jaar NOS-journaal* (Naarden 1981) 7 e.v.
7 *De Radiogids*, 30 mei 1954.
8 *Op en achter het televisiescherm – Een kort verslag van de verrichtingen van de NTS gedurende de experimentele periode 1 October 1951-30 September 1953* (Hilversum 1953) 11.
9 Bouwman, *Dames en heren*, 47.

10 Idem, 48.

11 Jury-rapport Prins Bernhard Fonds Televisieprijs 1961, 27. Zie ook Scheepmaker, *Het meest bekeken programma*, 58.

12 *Elseviers Weekblad*, 20 september 1961.

13 *De Linie*, 30 september 1961.

14 H. Schaafsma, 'De informatief documentaire functie', in: M. Rooij ed., *Televisie. Vraagstuk-waagstuk* (Assen 1961) 147. Zie ook: H. Schaafsma, 'Omroepjournalistiek', 29 e.v.

15 Jury-rapport Prins Bernhard Fonds Televisieprijs 1961, 16-17.

16 Idem, 25.

17 *Trouw*, 25 augustus 1990.

18 Mirjam Prenger, 'Uitglijden over de beeldbuis. Nederlandse politici op de televisie in de jaren vijftig en zestig', in: *Jaarboek mediageschiedenis* 5 (Amsterdam 1993) 208-209.

19 *De Volkskrant*, 26 september 1961.

20 F. Oudejans, *Van horen en zien gesproken. Een jaar KRO radio en televisie bekeken* (Hilversum 1962) 52.

21 M. Prenger, 'Van familiemagazine naar actualiteitenrubriek. KRO's Brandpunt in maart 1963', in: *Jaarboek mediageschiedenis* 2 (Amterdam 1992) 160.

22 A.C. Zijderveld, 'Vrij zinnig eigenzinnig. De cultuur en de traditie van de VPRO', in: J.H.J. van den Heuvel e.a. red., *Een vrij zinnige verhouding. De VPRO en Nederland 1926-1986* (Baarn 1986) 157-159.

23 Idem, 157-158.

24 *Televisie en parlement*, NOS-bibliotheek, 2 september 1966.

25 *Elseviers Weekblad*, 25 januari 1958.

26 *Elseviers Weekblad*, 23 januari 1957.

27 Leo Akkermans, 'De eerste live-reportages uit de Tweede Kamer', in: *GBG-Nieuws* 23 (winter 1992) 28-33.

28 *Televisie en parlement*, NOS-bibliotheek, 2 september 1966.

29 Idem.

30 *Trouw*, 16 juli 1966; *Het Financieele Dagblad*, 28 juli 1966.

31 Prenger, 'Uitglijden over de beeldbuis', 222.

32 Ch.L. Huijskens, 'Televisie en film als wapen in de Nederlandse politiek', in: *Politieke communicatie in Nederland. Over campagnes, kandidaten en de media* (Den Haag 1994) 111.

33 *De Tijd*, 30 juni 1989.

34 *Het Parool*, 30 juni 1989.

35 F.A. Hoogendijk, *TV en politiek. Voordracht voor regie-opleiding* (Santpoort 1967)

36 NTS, nota Enkelaar, 28 januari 1962, Archief Omroepmuseum.

37 NTS, Journaal-archief, Omroepmuseum.

38 Henk van Gelder en Ben Dull, *22 november 1963. De dag van de Kennedy-moord in Nederland* (Weesp 1988) 13.

39 Idem, 56.

40 Idem, 59.

41 Idem, 60.

42 Zie: C. Enkelaar, *Ooggetuige, achterkanten van de media* (z.p. 1992).

43 NOS-Journaal-archief, nota Simons aan Rengelink, 29 juli 1970, Archief Omroepmuseum.

44 NOS-Journaal-archief, nota Enkelaar aan Rengelink, 6 november 1970, Archief Omroepmuseum.

45 *Haagsche Post*, 8 juni 1972.

46 *De Volkskrant*, 3 juni 1972.

47 *Algemeen Handelsblad*, 8 januari 1966.

48 NOS-jaarverslag 1970, 48.

49 *De Journalist*, 31 december 1965. Zie ook *Het Parool*, 30 december 1965 en *Het Utrechts Nieuwsblad*, 5 januari 1966.

50 B. van der Veer, *Is er nog iets leuks vanavond? 40 jaar tv-favorieten in Nederland* (Utrecht 1991) 44.

51 A.F. Manning, *Zestig jaar KRO. Uit de geschiedenis van een omroep* (Baarn 1985) 276.

52 Van der Veer, *Is er nog iets leuks?*, 55-56.

53 Prenger, 'Van familiemagazine naar actualiteitenrubriek', 182.

54 Manning, *Zestig jaar KRO*, 280.

55 *Hervormd Nederland*, 22 september 1993.

56 *De Engelenbak* 2 (1976), themanummer '25 jaar televisie'.

57 Jaarverslag VARA 1966, 47, Archief Omroepmuseum.

58 Jaarverslag VARA 1967, 43, Archief Omroepmuseum.

59 Jaarverslag NCRV 1966, 68, Archief Omroepmuseum.

60 Jaarverslag VARA 1967, 43, Archief Omroepmuseum

61 Jaarverslag AVRO 1971, 37, Archief Omroepmuseum

62 Schaafsma, 'Omroepjournalistiek', 76-78.

63 Van der Veer, *Is er nog iets leuks?*, 38; *Algemeen Dagblad*, 27 november 1962.

64 *De Telegraaf*, 28 januari 1962.

65 Van der Veer, *Is er nog iets leuks?*, 44.

66 *Het Parool*, 10 mei 1971.

67 *NRC Handelsblad*, 7 december 1974.

68 Idem.

69 Idem.

70 *De Nieuwe Linie*, 21 januari 1972.

71 *Haagsche Post*, 17 maart 1973.

72 *De Nieuwe Linie*, 19 november 1975.

73 *Het Vrije Volk*, 8 januari 1975.

74 *Trouw*, 11 oktober 1976.

75 Van der Veer, *Is er nog iets leuks?*, 135.

76 Jaarverslag AVRO 1967, 33, Archief Omroepmuseum.

77 Jaarverslag VARA 1974, 49-50, Archief Omroepmuseum.

78 Jaarverslag VARA 1979, 39, Archief Omroepmuseum.

79 *De Tijd*, 16 augustus 1973. Zie ook Hofland in *Haagsche Post*, 9 januari 1974.

80 Zie bijvoorbeeld *De Waarheid*, 8 maart 1973 en 20 oktober 1973.

81 *De Telegraaf*, 9 november 1972; *Haagsche Post*, 10 maart 1973; *Elseviers Magazine*, 6 januari 1973.

82 *De Telegraaf*, 19 september 1973.

83 *Hollands Diep*, 17 juli 1979; *Haagsche Courant*, 13 oktober 1972; *De Telegraaf*, 12 december 1972.

84 *VARA Gids*, 14 februari 1973.

85 *Het Vrije Volk*, 23 oktober 1974.

86 Idem.

87 *Het Vrije Volk*, 8 maart 1973.

88 *De Gooi- en Eemlander*, 24 april 1973.

89 *De Tijd*, 24 april 1973.

90 *VARA Gids*, 21 januari 1972.

91 *HUMO*, 14 februari 1980.

92 Kijk- en Luisteronderzoek, 1 juni 1977; NOS, intern bulletin 18, 28 september 1972, Archief Omroepmuseum.

93 Jaarverslag NCRV 1976, 58, Archief Omroepmuseum.

94 Idem, 59.

95 Jaarverslag NCRV 1977, 77, Archief Omroepmuseum.

96 Jaarverslag NCRV 1981, 27, Archief Omroepmuseum.

97 NOS-brochure, *News on TV and reality* (Amsterdam 1981).

98 Idem.

99 *De Gelderlander*, 14 juni 1988.

100 *De Gooi- en Eemlander*, 15 november 1982.

101 *Vrij Nederland*, 31 oktober 1953.

102 *De Journalist*, 4 maart 1988, 26-27.

103 Idem.

104 Jaarverslag NOS 1991, 33, Archief Omroepmuseum.

105 *Veronica Gids*, 11 november 1988.

106 Umberto Eco, *De structuur van de slechte smaak* (Amsterdam 1988) 32.

107 M. Rooij ed., *Televisie. Vraagstuk-waagstuk* (Assen 1961) 20.

108 James Carey, *Communication as Culture* (Boston 1989) 13.

109 A.N.J. den Hollander, *Het démasqué in de samenleving. De journalistiek van de anti-schijn* (Amsterdam 1976) 170.

110 Wim Koole, *De troost van televisie. De ervaringen van kijkers en makers* (Kampen 1993).

111 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 januari 1992.

112 H.M. Enzensberger, *Aussichten auf den Bürgerkrieg* (Frankfurt am Main 1994).

113 Citaat in: L. Leertouwer, *En nu de volgende vijftig jaar. Forum Amicorum voor Erik de Vries* (Hilversum 1986) 20-21.

114 *Het Parool*, 6 februari 1991.

115 Jacob Burckhardt, *Über das Studium der Geschichte* (München 1982) 350.

116 M. Rooij ed., *Televisie. Vraagstuk-waagstuk*, 161.

HOOFDSTUK 7

1 Jerry Mander, *Four Arguments*; Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death* (New York 1985).

2 Johan Huizinga, *In de schaduwen van morgen* (Haarlem 1935) 198-199.

3 Idem, 56.

4 H.M. Enzensberger, *Mittelmass und Wahn. Gesammelte Zerstreuungen* (Frankfurt am Main 1989) 97.

5 Idem, 101.

6 Idem, 102.

7 Ben H. Bagdikian, *The Media Monopoly* (Boston 1992) 240.

8 Idem, 244-245.

9 Carol Felsenthal, *Power Privilege and The Post. The Katharine Graham Story* (New York 1993), bijvoorbeeld 174-194.

10 Idem, 220.

11 Nicholas Coleridge, *Paper Tigers. The Latest, Greatest Newspaper Tycoons and how they won the World* (Londen 1993) 534-535.

12 Richard M. Clurman, *To the End of Time. The Seduction of a Media Empire* (New York 1992) 344.

13 T. Rosenstiel, *Strange Bedfellows. How Television and the Presidential Candidates changed American Politics 1992* (New York 1993).

14 Larry J. Sabato, *Feeding Frenzy. How Attack Journalism Has Transformed American Politics* (New York 1991) 23-24.

15 Jib Fowles, *Why Viewers Watch. A Reappraisal of Television's Effects* (Londen/New Delhi 1992) 254.

16 Wim Koole, *De troost van televisie. Ervaringen van kijkers en makers* (Kampen 1993) 2.

17 Idem, 133; Beatrijs Ritsema, *Het belegerde ego* (Amsterdam 1993). Zie ook *Vrij Nederland*, 28 augustus 1993, 41-45.

18 *NRC Handelsblad*, 26 januari 1989.

19 Zie bijvoorbeeld A.A. van den Braembussche, 'Het biografisch element in de geschiedschrijving. Een geschiedtheoretische verkenning', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* (februari 1989) 26-95; H.W. von der Dunk, 'Over de betekenis van ego-documenten: een literatuuroverzicht', in: *Tijdschrift voor geschiedenis* (1988) 161-189.

20 Zie *Der Spiegel*, 11 januari 1993; Richard Sennet, *The Fall of Public Man* (New York 1977) 337.

21 Giacomo Casanova, *De school van het leven* (Amsterdam 1991) 8-10 en 17-18.

22 Idem, 324.

23 Richard Grenier, *Capturing the Culture. Film, Art and Politics* (Washington 1991) 265-268.

24 G.J. Jacobson, *De Nederlander, behelzende vertoogen over de Nederlandsche natie* (Amsterdam 1814) 145-146.

25 Enzensberger, *Mittelmass und Wahn*, 74-75.

26 *NRC Handelsblad*, 22 januari 1993.

27 Enzensberger, *Mittelmass und Wahn*, 77.

28 Sennet, *The Fall of Public Man*, 327 e.v.

29 Gustave Flaubert, *Haat is een deugd* (Amsterdam 1979) 271.

30 Renate Rubinstein, *Mijn beter ik* (Amsterdam 1991) 190.

31 Zie bijvoorbeeld Natasha Spender, 'Private and public lives', in: *Times Literary Supplement*, 9 oktober 1992, 13-14.

32 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 22 januari 1993.

33 Norbert Elias, *Über das Prozess der Zivilization* (Bern/Amsterdam 1939).

34 *Der Spiegel*, 2 (1993).

35 Idem.

36 *EBU-review* (juli 1967) 74.

37 *NRC Handelsblad*, 26 juni 1967.

38 *De Volkskrant*, 26 juni 1967.

39 Umberto Eco, *De alledaagse onwerkelijkheid. Essays* (Amsterdam 1986) 175 e.v.

40 *NRC Handelsblad*, 17 september 1993.

41 Eco, *De alledaagse onwerkelijkheid*, 219.

42 H.M. Enzensberger, *Ausblicke auf den Bürgerkrieg.* (Frankfurt am Main 1993).

43 *Der Spiegel*, 38 (1993), 260.

44 Sennet, *The Fall of Public Man*, 5.

HOOFSTUK 8

1 Richard Grenier, *Capturing the Culture. Film, Art and Politics* (Washington 1991) xix-xlvi; Paul Hollander, *Anti-Americanism. Critiques at Home and Abroad 1965-1990* (New York/Oxford 1992) 3-78.

2 *NRC Handelsblad*, 1 mei 1992.

3 Mel van Elteren, 'Tussen morele paniek en vernieuwingsstreven', in: J.P.B. Jonker ed., *Vijftig jaar na de inval. Geschiedschrijving en Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1990) 175.

4 H. Daalder, 'De Duitse bezetting en het Nederlandse gezag na 1945: enige gedachten', in: Jonker, *Vijftig jaar na de inval*, 162, 165.

5 A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij* (Den Haag 1972) 87; Anet Bleich e.a., *Stalinisme en destalinisatie. Verslag van het Amsterdamse congres* (Amsterdam 1981) 193.

6 Gijs Schreuders, *De man die faalde* (Amsterdam 1992) 46; De Jonge, Communisme in Nederland, 109.

7 Schreuders, *De man die faalde*, 205; Fenna van den Burg, *De Vrije Katheder 1945-1950. Een platform van communisten en niet-communisten* (Amsterdam 1983) 43.

8 Bleich e.a., *Stalinisme*, 198-199.

9 Idem, 193 en 196-197; Anet Bleich en Max van Weezel, *Ga dan zelf naar Siberië!!! Linkse intellektuelen en de koude oorlog* (Amsterdam 1978) 75.

10 Van den Burg, *Vrije Katheder*, 233.

11 Idem, 232.

12 Idem.

13 Idem, 231.

14 Ben Knapen, *De lange weg naar Moskou. De Nederlandse relatie tot de Sovjet-Unie, 1917-1942* (Amsterdam/Brussel 1985) 16-17 en 247-248.

15 Schreuders, *De man die faalde*, 48.

16 De Jonge, *Communisme in Nederland*, 91.

17 Handelingen Tweede Kamer, 12 oktober 1947, 1.4.

18 Idem, 1 februari 1948, 600.

19 *HP/De Tijd*, 7 februari 1990. Vergelijk M.D. Bogaarts, *De periode van het kabinet-Beel: 3 juli 1946-7 augustus 1948* (Den Haag 1989).

20 Handelingen Tweede Kamer, 18 november 1949, 592.

21 Idem, 1952-1953, 2800; *Algemeen Handelsblad*, 2 mei 1950.

22 L.J. Rogier, 'Het verschijnsel der culturele inertie bij de Nederlandse katholieken' in: *Terugblik en Uitzicht, 1. Verspreide opstellen* (Antwerpen 1964) 653-671.

23 Zie bijvoorbeeld Handelingen Tweede Kamer, 15 februari 1950, 272.

24 Maarten Brinkman, 'De Partij van de Arbeid in de Koude Oorlog 1946-1958. Een overzicht', in: *Groniek. Gronings historisch tijdschrift* 106 (1989) 72-73.

25 Schreuders, *De man die faalde*, 24.

26 Duco Hellema, *1956 – De Nederlandse houding ten aanzien van de Hongaarse revolutie en de Suezcrisis* (Amsterdam 1990) 247.

27 Idem, 247-248.

28 Bart Tromp, 'Reflections on anti-Amercanism and Dutch social democracy', in: Rob Kroes en Maarten van Rossem ed., *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam 1986) 90.

29 Idem, 93.

30 Jan Willem Schulte Nordholt, *Amerika. Spiegel en vergrootglas van het Westen* (Baarn 1976) 94.

31 Vergelijk Dietz Bering, *Die Intellektuellen. Geschichte eines Schimpfwortes* (Stuttgart 1978) 3.

32 Leopold Labedz, 'On Writers & Revolution. The destiny in revolutionary movements', in: *Survey. A Journal of East & West Studies* (maart 1988) 360.

33 A. Aarsbergen, *Verre paradijzen. Linkse intellectuelen op excursie naar de Sovjet-Unie, Cuba en China* (Utrecht 1988) 104.

34 Zie bijvoorbeeld *Die Zeit*, 17 januari 1992.

35 Bleich en Van Weezel, *Ga dan zelf naar Siberië!!!*, 86.

36 Labedz, 'On Writers & Revolution', 357.

37 Schreuders, *De man die faalde*, 88.

38 Labedz, 'On Writers & Revolution', 332.

39 Idem.

40 Idem, 354.

41 David Caute, *The Fellow Travellers. Intellectual Friends of Communism* (New Haven/Londen 1988) 411.

42 Labedz, 'On Writers & Revolution', 335.

43 Idem.

44 Idem, 336.

45 Paul Hollander, *Political Pelgrims. Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba* (New York/Oxford 1981) 47 en 53.

46 Aarsbergen, *Verre paradijzen*, 98.

47 Hollander, *Political Pelgrims*, 11.

48 K. van het Reve, 'Romein over Rusland', in: *Rusland in Nederlandse ogen. Een bundel opstellen* (Amsterdam 1986) 249.

49 Hollander, *Anti-Americanism*, 373-374.

50 Caute, *The Fellow Travellers*, 334-335.

51 Erik van Ree, 'De muis die brulde', in: A. Koper ed., *Alles moest anders. Het onvervuld verlangen van een linkse generatie* (Amsterdam 1991) 45-47.

52 Schreuders, *De man die faalde*, 151.

53 Caute, *The Fellow Travellers*, 1.

54 Hollander, *Anti-Americanism*, 58; Joseph A. Schumpeter, *Kapitalisme, socialisme en democratie* (Haarlem 1979) 175.

55 Hollander, *Anti-Americanism*, viii.

56 Van den Burg, *Vrije Katheder*, 32, 127 en 296.

57 Bleich en Van Weezel, *Ga dan zelf naar Siberië!!!*, 185.

58 Idem, 166.

59 De Jonge, *Communisme in Nederland*, 128; Hellema, *1956*, 253.

60 Bering, motto.

61 Maarten Brinkman, *Partij van de Arbeid* (Amsterdam 1986), 14.

62 Bleich e.a., *Stalinisme*, 221.

63 De Jonge, *Communisme in Nederland*, 105.

64 Aarsbergen, *Verre paradijzen*, 76.

65 Hollander, *Anti-Americanism*, xi.

HOOFDSTUK 9

1 H.N. ter Veen, 'De kolonisatiepolitiek in den Noordoostpolder', in: *Mens en maatschappij* 17 (1941) 378.

2 A. Vondeling, 'De keuze van de kolonisten in de IJsselmeerdroogmakerijen', in: *Mens en maatschappij* 27 (1952) 26-32.

3 Sj. Groenman, *Kolonisatie op nieuw land* (Assen 1953) 75.

4 T. Pronk en G.A.I. Schuijt ed., *Hoe vrij is de kunst? Onderdrukking, censuur en andere beperkingen aan de vrijheid van expressie* (Amsterdam 1992) 31-42.

5 Vergelijk A.A. van den Braembussche, *Denken over kunst. Een kennismaking met de kunstfilosofie* (Bussum 1994) 66.

6 *NRC Handelsblad*, 5 en 19 november 1993.

7 Zie bijvoorbeeld *NRC Handelsblad* van 24 oktober 1994 over het betwiste boek van Richard J. Hernstein en Charles Murray, *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* (Free Press 1994).

8 *NRC Handelsblad*, 27 december 1991.

9 *De Volkskrant*, 19 mei 1994.

10 *Kunstbeeld* jrg. 18, nr 10.

11 Jan Brand, Catelijne de Muynck en Valerie Smith ed., *Sonsbeek 93* (Amsterdam 1993) 10.

12 *De Groene Amsterdammer*, 16 februari 1994; *NRC Handelsblad*, 9 oktober 1992.

13 *De Volkskrant*, 28 augustus 1993.

14 Idem, 19 mei 1994.

15 Idem, 10 september 1987; *NRC Handelsblad*, 21 september 1987.

16 *NRC Handelsblad*, 24 april 1992.

17 *De Volkskrant*, 16 augustus 1991.

18 *NRC Handelsblad*, 12 juni 1991.

19 A. de Swaan, *Kunst en de staat* (Amsterdam 1990) 35.

20 *NRC Handelsblad*, 10 juni 1994.

21 *Het Parool*, 18 september 1986; *de Volkskrant*, 2 oktober 1986 en *NRC Handelsblad*, 18 augustus 1986.

22 *The Independent*, 17-19 augustus 1994.

23 *Het Parool*, 18 september 1986.

24 *NRC Handelsblad*, 30 maart 1989 en 9 februari 1990; *De Tijd*, 28 april 1989.

25 Alle citaten zijn afkomstig uit *Toneel Theatraal* 1 (1988) 5-11.

26 Lynda Nead, *The Female Nude. Art, Obscenity and Sexuality* (Londen 1992) 34 e.v.

27 *De Volkskrant*, 19 september 1993.

28 *Vrouwen* (oktober 1993) 3.

29 Robert Hughes, *The Culture of Complaint. The Fraying of America* (New York/Oxford 1993) 183-184.

30 *Het Parool*, 24 september 1993.

31 *De Volkskrant*, 7 oktober 1993.

32 *Die Zeit*, 4 september 1992.

33 Cor Blok, 'De geloofwaardigheid van beeldende kunst in de openbare ruimte', in: *Archis* 12 (1990) 8-17.

34 Botho Strauss, 'Anschwellender Bocksgesang', in: *Der Spiegel*, 4 januari 1993.

35 *Metropolis* 5 (1985).

36 H.M. Enzensberger, *Mittelmass und Wahn* (Frankfurt am Main 1989); Umberto Eco, *De alledaagse onwerkelijkheid. Essays* (Amsterdam 1986) 196.

37 *De Volkskrant*, 17 juli 1993.

38 Saul Friedländer, *Reflections of Nazism. An Essay on Kitsch and Death* (New York 1982).

39 *Die Zeit*, 26 augustus 1994.

40 E.H. Kossmann, 'Over tolerantie vroeger en nu', in: E.H. Kossmann *Politieke theorie en geschiedenis. Verspreide opstellen en voordrachten* (Amsterdam 1987) 45 e.v.

41 Vergelijk Patrick Garry, *An American Paradox. Censorship in a Nation of Free Speech* (Londen 1993).

42 *NRC Handelsblad*, 10 december 1993.

43 *Die Zeit*, 5 november 1993.

44 *Der Spiegel*, 11 januari 1993.

45 *De Volkskrant*, 22 mei 1993.

46 Stanley Cohen, *Folk Devils and Moral Panics* (Cambridge 1972) 9.

47 *De Volkskrant*, 9 april 1994.

48 Joachim Fest, *Die schwierige Freiheit. Über die offene Flanke der offenen Gesellschaft* (Berlijn 1993) 15.

49 W. Woltz, *Met de handen voor de ogen. Over het verlangen naar onwetendheid.* Uitgave *NRC Handelsblad.*

50 *De Volkskrant*, 31 juli 1992.

51 Vergelijk *Der Spiegel*, 11 juli 1994.

52 Hughes, *The Culture of Complaint*, 18.

53 Christopher Lasch, *The Culture of Narcissism. American Life in the Age of Diminishing Expectations* (New York 1979) 18 en 21.

54 Hughes, *The Culture of Complaint*, 148.

55 Vergelijk Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies* (Cambridge 1992).

56 *NRC Handelsblad*, 16 juli en 6 augustus 1994.

57 Hughes, *The Culture of Complaint*, 201; Ter Veen, 'De kolonisatiepolitiek in den Noordoostpolder', 378.

HOOFDSTUK 9

1 *Gemeenteblad Amsterdam* 1913, 1515.

2 Idem, 1520.

3 Idem, 1524.

4 Idem, 1518.

5 Idem, 1516-1517.

6 Idem, 15125.

7 J.H. Kruizinga, *De Dam* (Amsterdam, z.j.) 13.

8 H. Brugmans, 'Het monument op de Dam', in: *Amstelodamum* 1 (januari 1914) 3.

9 Victor de Stuers, 'Over het Dam-monument', in *Amstelodamum* 7 (juli 1914) 3-4.

10 Brugmans, 'Het monument op de Dam', 3-4.

11 G. Osnowicz, *Amsterdam uit Naatjes tijd* (Amsterdam 1961) 138.

12 E. Endt, *Bargoens woordenboek. Kleine woordenschat van de volkstaal* (Amsterdam 1972) 77.

13 Henk Kok, 'Der Dam, das Herz der Amstelstadt', in: *Deutsche Zeit*, 18 mei 1942.

14 *Asmodée*, 27 augustus 1956.

15 Ben Kroon, *Monumenten en gedenktekens in Nederland* (z.j. z.p.) 172.

16 Osnowicz, *Amsterdam uit Naatjes tijd*, 137.

17 Kruizinga, *De Dam*, 13.

18 S. Kalff, 'De geschiedenis van Naatje', III, in: *De Telegraaf*, januari 1914.

19 Kruizinga, *De Dam*, 15.

20 Kalff, *De Telegraaf*, januari 1914, 11.

21 *Gemeenteblad Amsterdam* 1914, 99.

22 *Algemeen Handelsblad*, 2 april 1914.

23 Zie bijvoorbeeld R.W.A. Bionda, E. de Jong en J. de Vries ed., *Monumentale bouwkunst in Nederland* (Weesp 1984).

24 Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbesef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Den Haag 1992) 232.

25 N.C.F. van Sas, 'De mythe Nederland', in: *De negentiende eeuw* 1 (maart 1992) 9.

26 Idem, 229-230.

27 Idem, 224.

28 C. te Lintum, *Een eeuw van vooruitgang 1813-1913* (Zutphen 1913) 190.

29 C. van Vollenhoven, *De eendracht van het land* (Den Haag 1913) 5, 20 en 47.

30 *Algemeen Handelsblad*, 25 maart 1913.

31 Bionda, De Jong en De Vries ed., *Monumentale bouwkunst in Nederland.* Zie ook Warna Oosterbaan Martinus, *Schoonheid, welzijn, kwaliteit. Over legitimerings- en toegangsproblemen in het kunstbeleid* (Amsterdam 1985) 95-115.

32 Dit zou al gelden voor de papieren strijd over het monument op Plein 1813. Zie ook Jacques Schiferli, 'Een nationaal gedenkteeken voor november 1813', in: Bionda, De Jong en De Vries ed., *Monumentale bouwkunst*, 82. Zie ook H. Bordewijk, *Hoofdcommissie tot oprigting nationaal gedenkteeken 1813, 1863-1871. Inventaris*, Gemeentearchief Den Haag 1979, voorwoord.

33 Zie bijvoorbeeld Joachim Becker, 'Justus ex fide vivit', in: Bionda, De Jong en De Vries ed., *Monumentale bouwkunst*, 179. Zie ook *Vrijmoedige gedachten over de oprichting eener Nationale Ambachtsschool, als nationaal gedenkteeken van de gezegende omwenteling in november 1813* (Amsterdam 1863) 12-14.

34 *Asmodée*, 6 september 1954; Kalff, *De Telegraaf*, januari 1914, 1.

35 *De Amsterdamse Gids* (Amsterdam 1928) 208.

36 *De Augustusfeesten te Amsterdam 1856.* Speciale uitgave der Amsterdamsche Courant, 1.

37 Mieke van der Wal, 'Krijgsman of staatsman? De oprichtingsgeschiedenis van de twee standbeelden voor Willem de Zwijger in Den Haag', in: Bionda, De Jong en De Vries ed., *Monumentale bouwkunst*, 51-52.

38 De Stuers, 'Over het Dam-monument', in *Amstelodamum* 7 (juli 1914) 51.

39 *Groninger Courant*, 3 september 1856.

40 J.J. Bouman, *Op en om Oranje's troon. Ons vorstenhuis in de 19de en 20ste eeuw* (Zaltbommel 1967) 151.

41 *Groninger Courant*, 25 augustus 1856.

42 *De Augustusfeesten*, 25.

43 Kalff, *De Telegraaf*, januari 1914, 111.

44 *Die Zeit*, 4 september 1992.

45 Mieke van der Wal, 'Even onwrikbaar als de geschiedenis onuitwisbaar is', in: *De negentiende eeuw* (1981) 231.

46 *De Amsterdamse Gids*, 197.

47 Idem, 202.

48 *Amstelodamum* 7 (juli 1914) 51.

49 Kalff, *De Telegraaf*, januari 1914, 11.

50 Alberdingk Thijm, 'Het nieuwe monument te Amsterdam', in: *Dietsche Warande* 11 (Amsterdam 1856) 374.

51 Idem, 375.

52 Idem, 377.

53 Idem, 380.

54 S.J. van den Bergh en W.J. Hofdijk, *Gedenkboek der oprichting van Het Monument ter herinnering aan Den Volksgeest van 1830 en 1831* (Dordrecht 1858) 31.

55 *Nieuw Rotterdamsche Courant*, 29 augustus 1856.
56 *Asmodée*, 13 februari 1856.
57 Van den Bergh en Hofdijk, *Gedenkboek*, 6.
58 Idem, 4.
59 Idem, 154 en 160.
60 *Asmodée*, 20 augustus 1856.
61 L.J. Rogier, 'Voorgeschiedenis van De Tijd', in: *Herdenken en herzien. Verzamelde opstellen* (Bilthoven 1974) 204.
62 L.J. Rogier, 'Oranje en de katholieken', in: *Herdenken en herzien*, 109.
63 J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1848* (Bussum 1978) 152.
64 *De Groene Amsterdammer*, 9 april 1927.
65 *Waakzaamheid*, 13 augustus 1856.
66 *AH*, 27 augustus 1856; *De Tijd*, 27 augustus 1856.
67 *De Tijd*, 27 augustus 1856.
68 *Amsterdamsche Courant*, 31 augustus 1856.
69 *De Augustusfeesten*, 38.
70 *Asmodée*, 10 september 1856.
71 *De Waarheid*, 21 februari 1948.
72 Boogman, *Rondom 1848*, 173.
73 *De Maasbode*, 7 september 1898.
74 Zie bijvoorbeeld *De Maasbode*, 8 augustus 1989.
75 *De Maasbode*, 31 augustus 1898
76 *Amsterdam in stukken en brokken* (Amsterdam 1891) 11.
77 *De Groene Amsterdammer*, 9 april 1927.
78 *Algemeen Handelsblad*, 24 april 1934.
79 *Historisch Nieuwsblad*, 13 augustus 1948.
80 Zie bijvoorbeeld *De Tijd*, 4 mei 1956.

HOOFDSTUK II

1 H.M. Enzensberger, *Mittelmass und Wahn. Gesammelte Zerstreuungen* (Frankfurt am Main 1988) 89 e.v.
2 Jacob Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen* (Bern 1947), 350.
3 Zie bijvoorbeeld Thomas Nipperdey, *Wie das Bürgertum die Moderne fand* (Berlijn 1988).
4 Anselm Heyer ed., *Berlin Brandenburger Tor. Brennpunkt deutscher Geschichte* (München 1956) 12.
5 Nipperdey, *Bürgertum*, 24.
6 Gerhard Masur, *Imperial Berlin* (New York 1970) 27; Max Osborne, *Berlin* (Leipzig 1909) 198.
7 Michael S. Cullen en Uwe Kieling, *Das Brandenburger Tor. Geschichte eines deutschen Symbols* (Berlijn 1990) 29-30.
8 George L. Mosse, *The Nationalisation of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleontic Wars through the Third Reich* (New York 1975) 22.
9 E. von Siefart, *Aus der Geschichte des Brandenburger Tores und der Quadriga* (Berlijn 1912) 4; Wilfried Löschburg, *Unter den Linden. Gesichter und Geschichten einer berühmten Strasse* (Berlijn 1980) 72.
10 *Die Zeit*, 19 januari 1990.
11 Dr. Schmölder, *Aus der Geschichte des Hauses Pariser Platz 1 und des benachbarten Brandenburger Tores* (Berlijn 1937) 5.
12 *Die Quadriga auf dem Brandenburger Tor in Berlin. Von Entwurf bis zur Wiederherstellung* 1958 (Berlijn 1982) 13.

13 Elise Schmidt, *Die Quadriga, ihre Zeit und ihre Meister* (Berlijn 1888) 181.

14 'Quadriga', in: *Brandenburgia* 21 (1912) 130.

15 *Inschriften am Denkmal des Sieges Das Friedrich Wilhelm III aus Paris, wo es sechs Jahre verborgen stand, nach Berlin auf seinem alten Standort zurückgesendet* (Berlijn 1814) 16.

16 *Utrechtsche Courant*, 20 mei 1918.

17 *Die Quadriga auf dem Brandenburger Tor*, 17.

18 Idem.

19 L. Schneider, *Das Buch vom Eisern Kreuz* (Berlijn 1972) 74.

20 L. Geiger, *Berlin 1688-1840. Geschichte des geistigen Lebens der Preussischen Hauptstadt* (Aalen 1987) 345.

21 Claude Mignot, *Architektur des 19. Jahrhunderts* (Fribourg 1983) 48-49.

22 *Algemeen Handelsblad*, 19 maart 1848.

23 Idem, 25 maart 1848.

24 K. Bauch, *Das Brandenburger Tor* (Berlijn 1968) 29.

25 *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (*NRC*), 17 juni 1871.

26 *Algemeen Handelsblad*, 20 juni 1871.

27 *NRC*, 19 juni 1871.

28 Idem.

29 Idem, 20 juni 1871.

30 *NRC*, 19 juni 1871; *Algemeen Handelsblad*, 20 juni 1871.

31 *Algemeen Handelsblad*, 18 juni 1871

32 *Welt am Sonntag*, 16 september 1990; Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866-1918. Arbeitswelt und Bürgergeist* (München 1990) 738-741.

33 *Algemeen Handelsblad*, 31 maart 1993.

34 Martin Hürlimann, *Berlin. Königs-residenz-Reichshauptstadt-Neubeginn* (Zollikon 1981) 194.

35 Reiner Pommerin, *Von Berlin nach Bonn. Die Alliierten, die Deutschen und die Hauptstadtfrage nach 1945* (Keulen/Wenen 1989) 7-8.

36 *Algemeen Handelsblad*, 31 januari 1933.

37 Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 14-15.

38 *Algemeen Handelsblad*, 31 januari 1933.

39 *De Groene Amsterdammer*, 25 februari 1933; *de Volkskrant*, 1 februari 1933; G. van Roon, *Protestants Nederland en Duitsland 1933-1945* (Kampen 1990) 213.

40 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31 oktober 1990.

41 *Albert Speer Architektur Arbeiten 1933-1942* (Frankfurt am Main 1978) 136.

42 Jost Dülfer, Jochen Thies, Josef Henke ed., *Hitlers Städte. Baupolitik für das Dritte Reich* (Keulen/Wenen 1978) 86 e.v.

43 Pommerin, *Von Berlin nach Bonn*, 17; *Albert Speer*, 75.

44 Anselm ed., *Albert Speer*, 143.

45 Heyer, *Berlin*, 155.

46 J.W. von Goethe, *Wilhelm Meisters Wanderjahre* (Weimar 1829)

47 Cullen en Kieling, *Das Brandenburger Tor*, 98 en 101.

48 *Deutschland nach dem Kriege*, Sonder-druk der Texte zum Kalender 1985 des Gesamtdeutschen Instituts (Bonn 1985) 5.

49 Heyer ed., *Berlin Brandenburger Tor*, 186.

50 Henri Beunders, *De drang naar Duitsland of het einde van een zwaarbewaakte illusie* (Amsterdam 1990) 33.

51 Löschburg, *Unter den Linden*, 253.

52 Michael Simmons, *Berlin: The Dispossessed City* (Londen 1988) 181.

53 *Der Spiegel*, 24 september 1990.

54 *Christelijke Illustratie*, 29 september 1958.

55 *Das Brandenburger Tor. Tor des Friedens* (Berlijn 1959).

56 *Algemeen Handelsblad*, 23 september 1958.

57 Zie bijvoorbeeld *Het Vrije Volk* en *De Telegraaf*, 24 september 1958.

58 *De Waarheid*, 14 en 15 augustus 1961.

59 *De Telegraaf*, 14 augustus 1961; *Het Vrije Volk*, 15 augustus 1961; *Weekblad De Spiegel*, 16 september 1961.

60 *NRC*, 14 augustus 1961.

61 *NRC*, 17 augustus 1961.

62 *Tirade* (mei 1962).

63 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 20 september en 1 oktober 1990; *de Volkskrant*, 19 september 1990.

64 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 4 april 1990.

65 *Süddeutsche Zeitung*, 4 oktober 1990.